

POLITICKÉ DELIKTY V PRAXI MORAVSKO-SLEZSKÉHO TRIBUNÁLU V LETECH 1803-1848.

Ctibor Moravčík

Soudní praxe předbřeznového Rakouska neoznačovala činnost namířenou proti státu jako "politický delikt." Pro tuto formu trestné činnosti byly používány např. názvy "Staatsverbrechen-Staatsverbrecher", tedy státní zločin a státní zločinec, respektive "Staatsverrath" - státní zrada, ale častěji "Hochverrath - Hochverrather" - velezrada a velezrádce.¹

Název "politický vězeň" se však objevuje často v kmenových knihách provinciálních věznic. Jednání, která naplňovala skutkovou podstatu "těžkého policejního přestupku", dle trestního zákona z roku 1803, (který vysvětlujeme dále) se totiž do dne jeho účinnosti, (tj. 1.1. 1804) nazývala "politickým zločinem". V praxi se toto označení dochovalo až do 30. let 19. století.² Ve věznicích se takto odlišovali pachatelé těžkých policejních přestupků od vězňů odsouzených pro zločiny.³

Po vydání všeobecného soudního řádu ze dne 1.7. 1781, konkursního řádu z téhož dne a horního patentu z 1.11. 1781 a po úpravě činnosti merkantilních a vojenských soudů ze dne 9.2. 1782 přistoupil Josef II., k zásadní reorganizaci celé justiční správy ve svých tzv. "rakouských dědičných zemích." Zrušené stavovské soudy měly být nahrazeny zjednodušeným stálým byrokratickým orgánem. Současně tak mělo dojít k zesílení pravomocí státu v soudnictví. V rámci této akce i na Moravě byla provedena reforma moravského tribunálu - staré soudní instituce, založené již v roce 1636 a podstatně reorganizované v roce 1753.⁴

Dvorským dekretem z 11.4. 1782 byl i na Moravě uplatněn v civilním i trestním soudnictví trojinstanční postup a dalším dekretem z 12.4. 1782 se stal moravský tribunál apelačním soudem i pro Slezsko (s platností od 1.7. 1782). Po definitivním spojení Moravy a Slezska, po vzoru dolnorakouském, došlo k zániku tribunálu, konsensu, úřadu zemských desek, zemského soudu a pupilární komise. Dvorským dekretem ze dne 27.2. 1783 pak bylo ohlášeno zřízení nové instituce - moravsko-slezského apelačního soudu (s účinností od 1.5. 1783). Jeho prezidentem se stal gubernátor Ludvík hrabě Gavriani, viceprezidentem nejvyšší komorník Jan Křtitel hrabě Mitrowski a soudními rady většinou bývalí přísedící tribunálu. Dále měl tento nový soud tři sekretáře, jednoho radního protokolistu a jednoho expeditora, který vykonával zároveň funkci registrátora.⁵

Dvorským dekretem z 20.8. 1785 se Brněnský soud stal v souvislosti s celkovou úpravou hrdelního soudnictví na Moravě vrchním kriminálním moravsko-slezským soudem (Criminal-Obergericht), jemuž musely hlásit moravské i slezské kriminální soudy všechny rozsudky, v nichž byl vynesen rozsudek s tresty nad 1 rok odnětí svobody a všechny rozsudky nad šlechtici. Dále vykonával správu věznic a pevností Špilberku. Uděloval milost zločincům na základě dekretu ze dne 8.8. 1792, zkoušel justiciáře na zák-

ladě patentu ze dne 21.1. 1787, schvaloval purkmistry a ostatní zaměstnance magistrátů apod.⁶

V 1. pol. 19. stol. došlo pak k částečnému omezení pravomoci apelačního soudu v důsledku zřízení vojenského apelačního soudu ve Vídni. Naopak apelační soud v Brně převzal stíhání zločinů falšování peněz a cenných papírů. Tak tomu bylo až do revolučního roku 1848, kdy výnosem panovníka ze dne 9. května byla proklamována naprostá jednota a nezávislost soudnictví všech občanů bez rozdílu stavu a vytčena nová pravomoc apelačního soudu. Ukázalo se však brzy, že tato opatření byla nedostačující a že bylo nutné od základu přebudovat celou soudní organizaci. Došlo k tomu v letech 1849-1850, kdy Nejvyšším rozhodnutím ze dne 14.6. 1849 byl mimo jiné s platností od 1.5. 1850 zrušen i apelační soud moravsko-slezský a zřízen nový zemský odvolací soud - Vrchní zemský soud v Brně (Ober-Landesgericht in Brünn).⁷

Základním pramenem trestního práva hmotného i procesního se stal ve zkoumané době "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey Uebertretungen" z roku 1803, v českém překladu "Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu Městského (totiž Policie) přestupky".

Politické delikty, dle našeho dnešního pojetí, lze spatřovat ve skutkových podstatách §§ 52-82 hlavy 7, 8 a 9. dílu I. a v §§ 33-85 II. dílu citovaného zákona. Hlava VII. se týká "zrady vlasti, urážení velebnosti Pána země a jiných jednání rušících veřejný pokoj." Zločinu velezrady (§ 52) se dopustil ten, kdo jakýmkoli způsobem ohrozil osobní bezpečnost nejvyšší hlavy státu. Dále ten, kdo se jen rozhodl ("jenž něco před se beře") k násilnému skutku, jenž by měl za následek změnu politického zřízení a ohrožení země "zvenku". K plné právní odpovědnosti postačoval, jak uvádíme dále, i jen úmysl. Podobně mělo být klasifikováno i vyvolání jakéhokoli nebezpečí pro stát zevnitř i zvenčí. Nemělo být při postihu rozdílu, zda např. ke vzpouře či občanské válce by mohlo dojít buď na základě činnosti osob, spolků, skrytě, veřejně, anebo za použití, či beze zbraní, respektive vyrazením státního tajemství. Za uvedená jednání, byť by následek nenastal, či zůstalo jen u pokusu, byl stanoven trest smrti. Spoluvinu u těchto deliktů upravoval pak § 54, který hrozil trestem na doživotí v nejtěžším žaláři těm, kdož by taková počínání, za podmínky, že překažení by jim nebylo na újmu, nepřekazili. Jak byly tyto skutkové podstaty využívány předbřeznovým soudnictvím k potírání pokrokového hnutí, tedy co bylo v soudní praxi za zločin velezrady považováno, naznačuje několik případů. V roce 1822 se podařilo habsburským vládnoucím kruhům zčásti likvidovat italsko-francouzské sdružení "karbonářů", v jehož čele stáli významní francouzští a italské vlastenci, básníci a spisovatelé, usilující o svržení nadvlády Habsburků. Z italské strany Silvio Pellico, Petro Maroncelli a mnozí další, byli rakouskou justicí jako velezrádci odsouzeni k trestu smrti. Absolutní tresty jim byly panovníkem změněny na doživotní žalář. Za místo výkonu této sankce byl určen Špilberk - v té době nejtěžší žalář pro celou habsburskou monarchii.

O deset let později zadržela habsburská policie příslušníky dalšího zakázaného tajného spolku tzv. "Mladá Itálie." Usiloval rovněž o odstranění tyranie a o osamostatnění italského národa. Za účast v něm byly tresty smrti uloženy dalším osobám. I u těchto rozsudků došlo ke zmírnění sankce a doživotní trest odnětí svobody měl být také vykonán na Špilberku. V této souvislosti se nabízí i domněnka, že změna absolutního trestu v doživotí nebyla výsledkem humaních snah, ale obav před sociálním výbuchem. Poprava tolika významných činitelů kulturního života mohla totiž otrávit národy a vyvolat

nepokoje, přičemž účel splnilo i pomalé, ale jisté umírání politických zločinců na Špilberku. Z příslušníků karbonářů tak zde např. zemřel Oroboni, Villa, Albertini, Moretti a Vincenti. Ostatní byli postupně propouštěni až do roku 1846.⁸

Další vlna politických delikventů se dostala na Špilberk v roce 1839. Šlo o účastníky spiknutí s cílem sjednocení Polska a svržení Habsburků. Potlačování tohoto hnutí trvalo až do roku 1847, do krakovského povstání v Haliči. Celkem bylo na Špilberku vězněno od roku 1839 do roku 1848 190 Poláků, označených jako "velezrádci." Na následky věznění zemřel Henrick Hubicki.⁹ Polští vězňové zde měli vlastní samosprávu, a budova v níž byli Poláci umístěni, dostala název "Haličské křídlo."

V souvislosti s událostmi v Polsku vytvářely se i tajné spolky ve Slezsku, jako např. při gymnáziu v Šamboru, kdy Josef Berechulský, 19 let starý, z Vysočanky, se dopustil zločinu velezrady spolu s Michalem Popielom, Petrem Czeykowskim, Johanem Michowitzem, Josefem Paviňským, Dionisem Towernickim a Ambrožem Noskiewitzem tím, že založili tajný spolek s cílem - dle rozsudku - "násilnou mocí změnit státní uspořádání" (*gewaltsame Veränderung der Staatsverfassung*). Za toto jednání byli odsouzeni opavským kriminálním soudem k dvaceti letům odnětí svobody v žaláři nejtěžším na Špilberku. Cestou milosti, udělenou panovníkem, byl pak tento vysoký trest snížen na dvě léta.¹⁰ Tentýž soud dne 24.9. 1840 odsoudil pro zločin velezrady Ignata Zielnického, ve věku 35 let, k dvaceti letům nejtěžšího žaláře spolu s Romunaldem Krzyzanovskim, Sulvestrem Miejewskim a to rovněž za účast na činnosti tajného zakázaného spolku. I u nich byl vysoký trest panovníkem snížen na tři až pět let.¹¹

K těmto "velezrádcům" přibyli v roce 1844 další a to bratři Josef a Karel Schestagovi, kteří se dopustili zločinu velezrady tím, že byli členy "Svazu spravedlivých" (jak je obecně známo, vznikl z něj v roce 1847 "Svaz komunistů"). I jim byl původní trest smrti milostí panovnicka změněn na pět let nejtěžšího žaláře na Špilberku. Pro "dobré chování a svůj mladistvý věk" byli oba propuštěni ještě před uplynutím trestu.¹²

Ze zápisů v kmenových knihách vězňů na Špilberku vyplývá, že v letech 1803-1848 odpykalo trest odnětí svobody v nejtěžším žaláři celkem 1.308 vězňů, z toho označených za "velezrádce" 236 vězňů, což činí 18,04 %.¹³ Přibližně jeden pachatel velezrady na 4-5 ostatních (tzv. "sprostých") ukazuje zostřování antagonistických rozporů v předbřeznovém Rakousku, zvláště ve srovnání s lety 1822, 1824, 1832 a 1842-1848.

Z § 56 trestního zákona z roku 1803 je zřejmé, že zákonodárce počítal při potírání pokrokového dění i s některými příslušníky ilegálních organizací, neboť obsah tohoto paragrafu podporoval denunciaci. Dle něj byla zaručena úplná beztrestnost pro toho, kdo se podílel na činnosti jakýchkoli zakázaných spolků, avšak učinil udání v době, kdy mohlo dojít ze strany vrchnosti k protiopatření.¹⁴ Současně byla zaručena i tajnost takového udání, které bylo u apelačního soudu zapsáno jen v tajné registratuře. To se dělo nejen proto, aby byl právní podklad pro další trestné řízení vůči konkrétní osobě, ale i pro její další využívání. Tajná registratura apelačního soudu v Brně, pod položkou A1-23 denunciací vykazuje v letech 1803-1850 pouze pět denunciantů ve smyslu tohoto paragrafu.¹⁵ Tato skutečnost je názorným příkladem přístupu široké veřejnosti k dané politické situaci. Málo co jiného ji může lépe vystihnout než holá fakta, kdy z řádově desítek pachatelů politických deliktů se k takovému činu snížilo jen pět osob (otázkou ale je, kolik jich denunciovalo přímo policii.).

Další politický delikt lze spatřovat v § 57 citovaného trestního zákona, dle kterého zločinu "rušení veřejného pokoje" se dopustil ten, kdo svými řečmi, písemnostmi nebo malováním vzbudil "nelibost u svých spolubydlících či sousedů" ke způsobu řízení státu, k veřejné správě anebo k uspořádání země. Podobně i § 58 upravoval zločin "rušení veřejného pokoje rouháním osobě Pána země." I tohoto skutku se mohla osoba dopustit jak svými řečmi, písmem či posměšky. Trest za spáchání kteréhokoli z obou zločinů byl stanoven od jednoho do pěti let v těžkém žaláři.

Rušením veřejného pokoje písemným projevem bylo např. rozšiřování "Otčenáše" - hanlivého spisu na císaře Františka I. - JUDrem Josefem Eltztem z Opavy, který byl odsouzen kriminálním soudem v Opavě v roce 1833 k trestu odnětí svobody v trvání pěti let. Trest si odpykal v provinční věznici v Brně-Cejlu.¹⁶ Tamtéž si odbyl trest ve stejné výši i Matouš Pomando z Vyškova za napsání a namalování hanlivých nápisů na obecní studni ve Vyškově. V jeho obžalovacím spise nalézáme hesla ... "Ty na hnoji stojící králi budeš viset ... Ty nespravedlivý soudče... Před tebou ochraňuj nás Bůh..."¹⁷

Hlava VIII. trestního zákona z roku 1803 se pak týkala dalších politických deliktů, které byly shrnuty do tzv. "zločinu pozdvižení, bouře a rozbroje v lidu." Zločinu pozdvižení ve smyslu § 61 citovaného zákona se dopustil ten, jehož jednání mohlo být posuzováno jako: Shluknutí a spolčení více osob (nejméně tří), které se postavily vrchnosti na odpor za účelem něco vyzískat; odmítly vykonat určité povinnosti; dopustily se násilí proti osobě vrchnostenské, úředníku, představeným obce, respektive i násilí proti nižším úředníkům, pokud ti to byli pověřeni vykonat určitý příkaz. Nerozhodovalo, zda se pachatel podílel na skutku již od jeho počátku či až v průběhu shluknutí nebo spolčení. Sankci pak upravovaly §§ 61-62. Bylo jí odnětí svobody na dobu od pěti do dvaceti let v těžkém žaláři a mohla být doplněna nucenými pracemi. Pro ty, kteří ve svém odporu proti vrchnosti vytrvali a v něm pokračovali i přes upozornění ze strany vrchnostenských osob, byl pak stanoven trest od deseti do dvaceti let v těžkém žaláři, včetně nucených prací. Bylo-li zapotřebí k utišení nepokoje mimořádných prostředků, např. vojska, tedy došlo-li ke zločinu "bouře a rozbroje v lidu", byly tresty daleko přísnější, zejména pokud byl nepokoj potlačen pomocí stanného práva (§ 66). Na organizátory a vůdce se vztahoval pak trest uvedený v §§ 500 - 513 citovaného zákona a to "odpravení provazem". Byl-li takový rozsudek skutečně vynesena, musel být proveden do dvou hodin, lhůta mohla být prodloužena o jednu hodinu na "prosbu jeho snažnou" (§ 511). Proti rozsudku stanného soudu nebylo odvolání a nepřipouštěla se milost.

Vládnoucím kruhům tehdejšího Rakouska šlo především o izolaci osob podílejících se na organizování protihabsburského hnutí. Náš názor potvrzuje i skutečnost, že v období od roku 1804 do roku 1847 bylo v celé monarchii 1.304 rozsudků smrti. Z toho 1.183 za kriminální zločiny a 121 za politické delikty. Skutečně bylo vykonáno 448 poprav. Z toho počtu však jen 2 za politické zločiny a to u polských revolucionářů Teofila Wiśniewského a Josefa Kapuścińskiego ve Lvově v roce 1847.¹⁸

Hlava devátá trestního zákona z roku 1803 se týkala zločinů "veřejného násilí, vejboje a autoku". Politické delikty lze spatřovat v §§ 70-71, kdy zločinu veřejného násilí se dopustil ten, kdo mimo shluknutí a spolčení (tedy sám nebo nanejvýše s jedním spolupachatelem) napadl vrchnostenskou osobu, sudího či jiného pověřeného úředníka, anebo se dopustil vůči nim nebezpečného vyhrožování. Trest byl pak určen na dobu jednoho roku odnětí svobody v těžkém žaláři. Dopustil-li se však pachatel fyzického útoku tedy

zločinu "vejboje a autoku" se zbraní, respektive došlo-li k následkům, např. ublížení na zdraví, byla sankce zvýšena a to na jeden až pět let těžkého žaláře. Šlo v podstatě o doplňující skutkové podstaty k §§ 61-62 citovaného zákona, neboť se s nimi postihovalo účastenství na uvedených deliktech, ale mimo organizátory a vůdce. Praxe kriminálních soudů to potvrzuje: např. brněnský kriminální soud v roce 1819 odsoudil textilního dělníka Ignatze Heiliga z Otáslavic k pěti letům těžkého žaláře za zločin "svedení k rušení veřejného pokoje". Jednalo se o stávku textilních dělníků v Brně, při níž účastníci stávky bránili vstupu vedení firmy doprovázeného městskou stráží do objektu textilky.¹⁹

Vídeňský kriminální soud v roce 1812 odsoudil Agnera Christianse, textilního dělníka, za zločin "veřejného násilí" ("Oeffentliche Gewaltthätigkeit") k dvaceti letům nejtěžšího žaláře, za fyzické napadení vrchnostenské osoby, vyzývající k rozejítí stávkujících dělníků.²⁰

Jen na Špilberku si vykonávalo trest odnětí svobody za zločiny "rušení veřejného pokoje" v letech 1803-1847 devět pachatelů. Za zločiny "pozdvížení a shluknutí" čtrnáct odsouzených, nepočítaje v to stovky dalších, umístěných v méně těžkých věznicích, za tytéž delikty avšak bez označení "organizátor" či "vůdce".²¹

Pokud jde o způsoby trestů, sankce za všechny zločiny, uvedené v hlavě sedm až sedmnáct trestního zákona z roku 1803, podrobněji upravovaly jeho §§ 9-35, kdy § 9 přímo stanovil, že "trest zločincův je smrt zločince anebo jeho držení v žaláři". Absolutní trest se vykonával "odpravením provazem", žalář se dělil na 3 stupně. První stupeň se nazýval "žalář," druhý "těžký žalář" a třetí "žalář nejtěžší" (§ 11).

Toto dělení mělo velký význam pro osobu delikventa, neboť v 1. stupni si odsouzený odpykal trest bez pout a obdržel takovou stravu, jaká byla v místě zvykem. Z nápojů dostával jen vodu, styk s jinou osobou než vrchnostenskou se nepřipouštěl bez přítomnosti strážce znalého jazyka obou osob (§ 12).

"Těžký žalář" znamenal pro odsouzeného již pouta na nohou. K jídlu obdržel každý den teplé jídlo, ale bez masa. Stýkat se mohl, na rozdíl od prvního stupně žaláře, jen s úředními osobami.

Pokud byl někdo odsouzen k "žaláři nejtěžšímu" musel se podrobit i nejtěžším opatřením. Mimo pouta na rukou a nohou byl odsouzený připoután (při přepravě a pobytu v cele) pomocí železného kruhu umístěného v pase řetězem ke stěně cely nebo k povozu. Nárok na jídlo byl již omezen tak, že teplé jídlo obdržel jen každý druhý den, vždy bez masa, v ostatní dny jen vodu a chléb. Nepřipouštěl se styk "s vnějším světem," jen s úředními osobami.

Je-li konfrontována strohost trestního zákona z roku 1803 s praxí výkonu trestu u politických deliktů, lze spatřovat podstatný rozdíl. Máme možnost se o tom přesvědčit např. na jídelním lístku italských karbonářů, tedy dle trestního zákona "velezrádců" v pravém slova smyslu. "Speisetabelle der Italienischer Hochverräther" uvádí: Pondělí: 1/4 pfundu (libry) hovězího masa, dva žejdlíky masité polévky. Úterý: tři a půl žejdlíku rýže. Středa: tři a půl žejdlíku turecké kaše. Čtvrtek: dva a půl žejdlíku kyselého zelí nebo řepy a dva a půl žejdlíku masité polévky. Pátek: dva a půl žejdlíku tureckých šklubánek a dva a půl žejdlíku mléka. Sobota: dva a půl žejdlíku fazolí a dva a půl žejdlíku kyselého zelí nebo řepy. Neděle: "to co ve středu".²²

Denní režim politických delikventů na Špilberku je nenutil k práci jako ostatní vězně, ale mohli pracovat dobrovolně. Např. byli zaměstnáváni při řezání dřeva, pletení

punčoch z ovčí vlny a čerpání vody ze 114 metrů hluboké studny. Voda se čerpala pomocí šlapacího kola, k načerpání jednoho okovu bylo zapotřebí čtvrt hodinové činnosti čtyř až šesti mužů.²³ Budíček pro všechny vězně na Špilberku byl v zimě v šest, v létě ve čtyři hodiny ráno. Následovala prohlídka okovů, jídlo, odchod na pracoviště, opakovaná prohlídka okovů, práce, jídlo atd.²⁴

Izolovat politické delikventy od vnějšího dění, jak vyžadoval trestní zákon z roku 1803, se rovněž zcela nepodařilo. Svědčí o tom příkaz císaře ze dne 23.7. 1826 pod ev. č. 476 "O podání dodatečné zprávy o zdravotním stavu italského velezrádce Villa a o psaní italských vězňů krví." Z podané zprávy představených věznice Špilberk vyplývá, že vězni obcházeli zákaz styku s vnějším světem tím, že psali motáky vlastní krví pomocí per, která zhotovovali z křídel husí, sloužících jako smetáček. Vytažená brka obrousili do tvaru pera o kamenné zdi. Jako papír jim sloužily listy knih, které jim byly císařem "milostivě dovoleny". Na tento způsob psaní zpráv se přišlo při náhodné kontrole, kdy bylo zjištěno, že chybí listy v bibli.²⁵

Pokud se jedná o pouta na rukou a nohou velezrádců, platilo nařízení císaře z roku 1825 "... aby bylo s vězni nakládáno na Špilberku podle všeobecných zákonů a zvláště k tomu vydaných nařízení..."²⁶

Z přípisu císaře z roku 1827 "O železech na nohy pro italské vězně na Špilberku" je zřejmé, že bylo možné sejmout pouta s nohou v případě vážného onemocnění. Musel to však doporučit lékař a učinit o tom zápis do ordinace knihy. Vzhledem k tomu, že se stále častěji opakovala onemocnění v důsledku působení studeného kovu na nohy odsouzených, císař povolil u politických vězňů nošení vlněných ponožek pod pouta.²⁷

Podmínky výkonu trestu odnětí svobody v "těžkém žaláři," který se nacházel pro Moravu a Slezsko v Brně - Cejlu (tzv. Provinční věznice) byly podstatně příznivější, jak po stránce zacházení, tak i z hlediska zajištění hygienických potřeb. Političtí vězni, na rozdíl od "sprostých", měli možnost si přikupovat za vlastní peníze jídlo, pití a kuřácké potřeby. Mohli se pohybovat v občanském oděvu, byli umístěni odděleně od jiných vězňů, k práci nebyli donucováni a měli nárok nejméně dvakrát denně na zdravotní procházku.²⁸

Méně závažné delikty, na rozdíl od zločinů, se nazývaly "těžké policejní přestupky." Za těžké policejní přestupky byla považována všechna dolosní a kulposní poškození, resp. ohrožení objektů ochráněných právem, kterým však chyběl některý z dalších znaků skutkové podstaty zločinu.

Rovněž jednání proti "zákonným záповědím" nebo opomenutí "zákonných příkazů" se mohla stát těžkým policejním přestupkem ("bezprostřední avšak neúmyslná porušení pouhých předpisů nebo zařízení k ochraně konkrétních statků před zločincem.")²⁹

Politické delikty lze spatřovat v "těžkém policejním přestupku proti bezpečnosti státu" a částečně v "těžkých policejních přestupcích proti veřejnobebezpečnostním opatřením." Jednalo se o §§ 37-71 hlavy páté a §§ 72-85 hlavy šesté II. dílu trestního zákona z roku 1803.

Dle formuláře, určeného k podávání statistických zpráv kriminálních soudů a vrchních zemských soudů Nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni z roku 1805 bylo možno spáchat těžký policejní přestupek proti bezpečnosti státu buď členstvím v tajných a zakázaných spolcích, anebo shluknutím, ale také přestoupením tiskového zákona či sváděním k vystěhování a pobuřování.³⁰ Tak např. v roce 1808 odsoudil brněnský krimi-

nální soud za účast v tajném spolku, dle § 37, písm. a/ a § 40, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k šesti měsícům tuhého vězení Josefa Brzowského, Miroslava Sedláčka, Martina Čermáka a Venzla Kudlu. Šlo o členy tajného spolku, který organizoval nepokoje textilních tovaryšů na Brněnsku.³¹ Tentýž soud v roce 1830 odsoudil za těžký policejní přestupek označený jako "shluknutí", dle § 37, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k šesti měsícům tuhého vězení "(Frohnfeste)" 12 účastníků stávky textilních dělníků v Brně.³²

V roce 1824 byla zadržena skupina žen, která prodávala zakázané knihy. Jednalo se o Ernu Krokalovou, Josefu Bárovou, Katarinu Stehlíkovou, Vincencinu Wolrábovou, všechny z okolí Brna. Byly odsouzeny brněnským kriminálním soudem pro těžké policejní přestupky proti tiskovému zákonu, dle § 37, písm. c/ II. dílu trestního zákona z roku 1803 k trestům od jednoho do šesti měsíců odnětí svobody v I. stupni vězení.³³

Ustanovení o těžkých policejních přestupcích bylo také použito proti účastníkům bouří domáckých tkalců na Krnovsku a Bruntálsku v roce 1844. Jejich jednání bylo kvalifikováno opavským kriminálním soudem jako těžký policejní přestupek ve smyslu § 37, písm. b/ II. dílu trestního zákona z roku 1803. (Celkem 10 osob bylo odsouzeno k trestům odnětí svobody od tří do šesti měsíců v tuhém vězení nebo vězení 1. stupně).

Pokud jde o těžké policejní přestupky proti veřejno-bezpečnostním opatřením, politických deliktů se týkaly §§ 72-74 II. dílu trestního zákona z roku 1803. Takového přestupku se mohl dopustit každý, kdo slovem či skutkem urazil příslušníky stráže městské, vojenské, ale i úředníky vrchnostenských úřadů a také ten, kdo neuposlechl výzvy těchto osob (k čemuž docházelo nejčastěji). Z ročního hlášení podaného brněnským apelačním soudem v roce 1835 Nejvyššímu soudnímu dvoru ve Vídni vyplývá, že skutkové podstaty §§ 72-74 bylo použito celkem v 45 případech.³⁴ Podrobnějším zkoumáním bylo zjištěno, že např. v Brně se jednalo o shluknutí železničních dělníků v roce 1834, kdy část účastníků byla potrestána pro těžké policejní přestupky dle §§ 72-74 a část pro zločiny. Jenom pro názornost vzájemného poměru deliktů politické povahy a ostatních uvádíme roční statistiku např. z roku 1839. V rámci Moravy a Slezska bylo spácháno 1.145 těžkých policejních přestupků. Z toho 31 kvalifikovaných dle §§ 37, písm. a-f nebo 72-74 II. dílu trestního zákona z roku 1803.³⁵

Je zřejmé, že skutkových podstat §§ 37 písm. a-f a 72-74 II. dílu trestního zákona bylo používáno jako doplňujících prostředků vládnoucích kruhů proti šířícímu se sociálnímu hnutí předbřeznového Rakouska. Každá účast v tajných spolcích, v shluknutí, stávkách či bouřích byla kvalifikována jako rušení veřejného pokoje a proto mohl být postižen každý účastník. Tuto skutečnost umožňoval i daleko větší rozsah trestů za těžké policejní přestupky (oproti zločincům).

Pokud jde o výkon trestu, vězení bylo rozlišováno na dva stupně. První tzv. "vězení bez přísady" znamenalo umístění ve věznici, ale bez pout, odsouzený si směl přikupovat jídlo, nápoje a kuřácké potřeby, buď z vlastních finančních zdrojů nebo svých přátel. Druhý stupeň byl označován jako "tuhé vězení". Odsouzený k tomuto trestu byl již zakován do lehčích okovů na nohou, obdržel jen jednou denně teplé jídlo, z nápojů jen vodu. Návštěvy a rozmluvy mohly být uskutečňovány jen za přítomnosti osoby vrchnostenské. Oba druhy vězení byly ukládány na dobu od jednoho dne do šesti měsíců.

Vedle toho však byly používány i jiné tresty: peněžitá pokuta, propadnutí zboží, ztráta občanských práv a titulů, ale i tělesné trestání. To však jen u "čeládky, řemeslnických tovaryšů a osob živících se denní prací."³⁶

Politici delikventi měli vyhrazeno ve věznicích zvláštní oddělení, vězeňský režim byl vůči nim mírnější. Mohli používat psací prostředky, číst dovolené knihy, práce se zúčastňovali dle vlastní volby. Pokud pracovali, neobdrželi mzdu, ale přilepšení na stravě. Měli zajištěny procházky dvakrát denně na čerstvém vzduchu, nebyli povinni nosit vězeňský oděv.³⁷

Právní úprava i praxe prováděná výkonem trestu odnětí svobody u politických delikventů jak za zločiny, tak i za těžké policejní přestupky ukazuje, že v počátečním období platnosti trestního zákona z roku 1803 byla pokládána jednání směřující proti bezpečnosti státu, jeho celistvosti a hlavě státu, za zvláště nebezpečná a stíhána proto nejpřísnějšími tresty. Později, zejména od dvacátých let 19. stol., se začal měnit názor na politické provinilce. Vyplyvá to ze zjištěných rozporů mezi strohou citací trestního zákona, která se po celou dobu platnosti neměnila, a skutečnou praxí výkonu trestu u politických delikventů. Došlo k jejich odlišení od tzv. "sprostých zločinců." Jak jsme již poukázali výše při výkladu o výkonu trestu odnětí svobody u politických deliktů, dostávali tito odsouzení teplé jídlo, porce dvakrát větší než byla norma vězeňského ošetrovacího oddělení,³⁸ někdy mléko, třikrát týdně kyselé zelé proti kurdějím, měli možnost číst dovolené knihy, svobodu rozhodování o tom, zda budou pracovat apod. V témže období kriminální ("sprostí") zločinci měli zpřísněn vězeňský režim postem, bitím, samovazbou či pobytem v kasematech za sebemenší provinění proti vězeňskému řádu.

Důvody těchto změn lze spatřovat v první řadě v měnícím se veřejném mínění, ovlivňovaném především růstem sociálního napětí. Na pachatele politických deliktů se začalo nahlížet ze strany veřejnosti jako na představitele národního odporu proti utlačovatelům. Zmírňování tvrdosti vynesených rozsudků za politické delikty bylo vydáváno vládnoucími kruhy předbřeznového Rakouska za humánní tendence v činnosti státních orgánů, přičemž šlo spíše o obavy vládnoucích tříd ze sociálního výbuchu, neboť okamžitá fyzická likvidace představitelů politického, kulturního a sociálního života by mohla vyvolat prudké zostření situace uvnitř státu.

Změny v nahlížení na politické delikventy byly podmíněny i mezinárodními vlivy. Belgický zákon z 1. října 1833 "O vydávání politických zločinců" takto např. označoval pachatele úmyslných deliktů proti existenci a bezpečnosti státu, proti hlavě státu a proti politickým právům státních občanů.³⁹

Politické delikty tak, jak jsme se je pokusili přiblížit na pozadí materiálů o činnosti vrchního zemského soudu v Brně a jemu instančně podřízených soudů v letech 1803-1848, se staly jedním ze znaků třídních rozporů feudální společnosti a procesu přerůstání feudální společnosti v kapitalistickou.

Poznámky

1 Státní oblastní archiv Brno (dále jen SOAB) B-4 Kmenové knihy špilberských vězňů č. 220-224.

2 S O A B C-5 Místodržitelství, rozsudky těžkých policejních přestupků, ev. č. kartonu 2571, sign. 48/21.

3 Tomuto závěru předcházelo podrobné prozkoumání desítek rozsudků těžkých policejních přestupků, což by bylo bez účinné pomoci pracovníků SOAB nemožné.

- 4 Podrobněji viz např. Radimský, J.: Průvodce archivem, SOAB, 1936 C-5 Apelační soud, úvod, str. 1.
- 5 Tamtéž, str. 2.
- 6 Tamtéž, str. 4.
- 7 Tamtéž, str. 6.
- 8 SOAB, Moravsko-slezské gubernium 1783-1850, B-4 Knihy ředitelství špilberské věznice.
- 9 Tamtéž, Kmenová kniha špilberských vězňů č. 220, 221, 223.
- 10 S O A B, C-5 Kriminální vyšetřování ... "Auskunftstabelle" ...
- 11 Tamtéž; dále podrobněji k událostem v Polsku viz Bardach Julius a kol.: Historia Panstwa i prawa polskiego, Warszawa 1979.
- 12 Tamtéž.
- 13 S O A B, B-4 Kmenové knihy vězňů č. 216 z let 1802-1821, č. 217 z let 1823-1829, č. 218 z let 1829-1837, č. 219 z let 1838-1841, č. 220 z let 1841-1845, č. 221 z let 1846-1848, č. 222 z let 1848-1853 - vlastní statistika.
- 14 Trestní zákon z roku 1803, hlava VII. § 56.
- 15 S O A B, C-5, tajná registratura, karton 516, A 1-23.
- 16 S O A B, C-5, karton 554, kriminální vyšetřování 1780-1862, A 2-1.
- 17 S O A B, Moravsko-slezské gubernium, karton 308, ev. č. 5220.
- 18 M o r e l o w s k i, J.: Zur Geschichte der Strafrechtsgesetzgebung, des Strafsystems und der Entwicklung der Gefängnisse in Österreich in den letzten Hundert Jahren, Lwow 1887, str. 741-742.
- 19 SOAB, B-95, kriminální vyšetřování.
- 20 Tamtéž.
- 21 S O A B, B-4 Kmenové knihy špilberských vězňů č. 216-221.
- 22 S O A B, B-95, karton 46.
- 23 Č e r m á k a kol.: Špilberk, průvodce po Národní kulturní památce, Brno 1980, str. 10.
- 24 Tamtéž, str. 13.
- 25 S O A B, B-95 Tajná registratura, ev. č. 271, ze dne 19.11. 1826.
- 26 Tamtéž, karton 285, ev. č. 310/G-1-X2.
- 27 Tamtéž, karton 268, ev. č. 150/G.
- 28 S O A B, Apelační soud C-5, kriminální vyšetřování, A 2-1, 554, směrnice pro vedoucího věznice (Kerkermeister).
- 29 Trestní zákon z r. 1803, Úvod čl. III-V Název hlavy páté byl přeložen do jazyka českého nepřesně. "Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu Městského (totiž Policie) přestupky" vydaná ve Vídni roku 1804 uvádí "... hlava pátá: o těžkých řádu Městského přestupcích proti bezpečnosti svazku towarzysstwa Městského a pokojnosti veřejné...". "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey - Uebertretungen" vydaný ve Vídni roku , tutéž hlavu uvádí "... von den schweren Polizey - Uebertretungen gegen die Siherheit des gemeinschaftlichen Staatsbandes, und den öffentlichen Ruhestand...".
- 30 SOAB, Místodržitelství, rozsudky těžkých policejních přestupků ev. č. 2571 sign. 48/21.
- 31 Tamtéž.
- 32 Tamtéž.
- 33 Tamtéž.
- 34 SOAB, Apelační soud C-5 Kriminální vyšetřování.
- 35 Tamtéž.
- 36 Trestní zákon z roku 1803, II. díl. §§ 8-18.
- 37 S O A B, C-5, A A-1, Kriminální vyšetřování, směrnice pro představené tuhého vězení.
- 38 S O A B, Moravské-slezské gubernium, karton 1351, ev. č. 1174/4/G.
- 39 Viz H r a b á n e k, J.: Práva politických vězňů, Kroměříž 1931, dále M i ř i č k a, A.: Slovník veřejného práva československého, Brno, 1935, str. 169.

Die politischen Delikte in der Praxis des mährisch-schlesischen Tribunale in den Jahren 1803-1848

Otibor Moravčík

Zusammenfassung

Die staatsfeindliche Tätigkeit gehört in die Kategorie jener Straftaten, die so alt wie Staat selbst sind. Sie wurde verschiedentlich bezeichnet, umfasste aber stets Angriffe auf die innere und äussere Sicherheit des Staates.

Die Verfolgung politischer Delikte weist vom rechtshistorischen Standpunkt Abweichungen gegenüber der Verfolgung anderer Straftaten auf. Wir finden diese vor allem in der gerichtlichen Zuständigkeit: für ihre Behandlung wurden höhere Justizorgane in bezug auf personelle Besetzung und Qualifikation delegiert und der Täter hatte im Vorbereitungs-, Entscheidungs- und Vollzugsverfahren eine Sonderstellung.

Die politischen Delikte machten so nach der anfänglichen allmählichen Herauslösung aus der allgemeinen rechtlichen Regelung und Verfolgung in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts eine Entwicklung von negativen zu einer positiven Abgrenzung durch und wurden so zum Spiegel der damaligen Gesellschaft und somit auch zu einem Teil der Staats- und Rechtsgeschichte.

Anhand der Gerichtsakten des mährisch-schlesischen Appellationsgerichtes in Brno untersuchte der Autor die Wurzeln und Ursachen der Begehung politischer Delikte in der Zeit vor dem März 1848 und das Vorgehen der damaligen Regierungsorgane gegen solche Störungen der öffentlichen Ordnung. Der untersuchte Zeitraum wurde absichtlich ausgewählt, denn darin trat die Diskrepanz zwischen den progressiven Produktivkräften und rückständigen Produktionsbeziehungen am augenfälligsten hervor.

Grundlegende Quelle für die Tätigkeit der Justiz im Vormärz wurde das "Gesetzbuch über Verbrechen und schwere Polizey Übertretungen" aus dem Jahre 1803. Das zitierte Gesetz spiegelte bereits vollauf das Streben der herrschenden Klasse, auch rechtlich alles Fortschrittliche, sich besonders unter dem Einfluss der französischen bürgerlichen Revolution Entwickelnde zu liquidieren. Das neue Strafgesetz zählt eingehend insbesondere die politischen Delikte auf. Die politischen Verbrechen sind in den §§ 52-82, Kapitel 7, 8, 9 des I. Teiles und die politischen Übertretungen in den §§ 33-85 des II. Teiles des zitierten Gesetzes angeführt. Es handelte sich insbesondere um die Verbrechen "Hochverrat, Störung der öffentlichen Ordnung, Aufruhr, Volksaufwiegelung, öffentliche Gewalttat, Widerstand und Angriffe" und um die schweren Polizeiübertretungen" gegen die Sicherheit des Staates und gegen öffentliche Sicherheitsmassnahmen".

Die Gerichtspraxis im Österreich des Vormärz bezeichnete die gegen den Staat gerichtete Tätigkeit nicht als "politische Delikte". Für diese Form der strafbaren Tätigkeit verwandte man z.B. die Bezeichnungen "Staatsverbrechen - Staatsverbrecher", bzw. "Hochverrath - Hochverräther". Die Bezeichnung "politischer Häftling" kommt aber oft in den Stammbüchern der Provinzgefängnisse vor. Handlungen, die den Tatbestand einer "schweren Polizeiübertretung" nach dem Strafgesetz aus dem Jahre 1803 erfüllten,

hiessen nämlich bis zum Tag seiner Inkraftsetzung (d.h. 1.1. 1804) "politische Verbrechen". In der Praxis hat sich diese Bezeichnung bis in die dreissiger Jahre des 19. Jahrhunderts erhalten. In den Gefängnissen wurden so die schweren Polizeiübertretungen von den wegen Verbrechen verurteilten Häftlingen unterschieden.

Der Autor untersuchte die Arten der Vollstreckung des Freiheitsentzuges insbesondere in dem berüchtigten Gefängnis "Spielberg" in Brno, wo vor allem Repräsentanten der italienischen und polnischen nationalen Freiheitsbewegung eingekerkert waren. Er gelangt zu der Schlussfolgerung, dass sich in den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts in Österreich eine neue Ansicht über die politischen Delinquenten und die Vollstreckungsart beim Freiheitsentzug für politische Verbrechen abzuzeichnen beginnt.